

UJHÁZI LÓRÁND

A VILÁGI KRISZTUS-HÍVŐK LEHETŐSÉGEI

a béke művének előmozdítására a katolikus egyház
hatályos jogában

**„A nő a béke ajándé-
kozója és közvetítője,
teljesen be kell vonni a
döntési folyamatokba.
Amikor ugyanis a nők
átadhatják ajándékai-
kat, a világ egysége-
sebb és békésebb lesz.”**

A 20. század biztonsági kihívásaira és regionális konfliktusaira tekintettel a pápák pozicionáltak az egyházat a béke előmozdítása érdekében. A II. vatikáni zsinat (1962–1965) után a világi Krisztus-hívők szerepe, ahogy az egyház globális társadalmi szerepvállalása is, központi kérdéssé vált. Természetes volt, hogy a két terület idővel kapcsolatba került egymással. Az egyházi hierarchia igyekezett megfogalmazni, hogy a világi Krisztus-hívők mind keresztségükből származó általános apostolkodásuk okán, mind az egyház megbízása alapján mozdítsák elő a békét. A szentszéki és a pápai megnyilatkozások nem elhanyagolható bátorítások, de a béke szervezett keretek közötti előmozdítása az egyház jogrendszerének a feladata. A kánonjog szerepét a katolikus etika és a biztonságpolitika általában negligálja az egyház béketevékenységeinek bemutatásakor. A katolikus egyházjog adja meg azonban azokat a kereteket, amelyek segítenek a pápai és a szentszéki dokumentumokban megfogalmazott elvek előmozdításában.¹ A tanulmányban az egyház hatályos jogának bemutatására összpontosítok a világi Krisztus-hívők békeküldetése szempontjából. A béke előmozdítása az egész egyház ügye.² A katolikus egyház azonban hie-

A publikáció a Pázmány Péter Katolikus Egyetem megbízásából készült a Teremtésvédelmi Kutatóintézet *Fenntarthatóság, állóképesség – az éghajlatváltozás és az ahhoz való alkalmazkodás társadalmi kihívásai* projektje keretében. projekt támogatója a Technológiai és Ipari Minisztérium.

rarchikus közösség. Jogrendszerében az egyház ma is megkülönbözteti a klerikusokat és a világi Krisztus-hívőket (egyházi terminológiával „laikusokat”). Utóbbiak nem részesültek a szent rend szentségében (püspökség, papság, diakonátus).³ A II. vatikáni zsinat után azonban hangsúlyosabb szemponttá vált, hogy a világiak, a katolikus egyházban megkeresztelt vagy oda felvett személyek a mindennapi élet különböző területein tegyenek tanúságot az egyház tanításáról.⁴ Az új típusú váltságkezelésben általában fontos szerepe van minden alulról jövő kezdeményezésnek. Ez az egyház esetében sincs másképp.⁵ Ahhoz azonban, hogy ez eredményes legyen, megkerülhetetlenek a jogi keretek. Az egyházi törvénykönyv második, ún. „alkotmányjogi” könyve külön cím alatt tárgyalja a világi Krisztus-hívők kötelességeit és jogait. A jogalkotó a II. vatikáni zsinat koncepcióját és a zsinat óta eltelt időszak tapasztalatait vette figyelembe a joganyag kidolgozásánál.⁶ A Kódex csak a legfontosabb területeket emeli ki a világi Krisztus-hívők tekintetében. A béke előmozdítása külön nem kerül kidolgozásra. Számos jogszabályhely rendelkezik azonban ebből a szempontból relevanciával. Három területet különböztet meg, de a kategóriák éles elhatárolása relatív, hiszen ugyanaz a Krisztus-hívő egyszerre többféleképpen is részt vehet a béke előmozdításában: 1. a legjellemzőbb, amikor a keresztségből és a bérmlásból származó apostolkodásukkal a világi Krisztus-hívők előmozdítják a békét; 2. a világi Krisztus-hívő olyan egyházi hivatalt tölt be, amely közvetve vagy közvetlenül hozzájárul az egyház békemissziójához; 3. végül a Krisztus-hívők általános társulási joga alapján létrehozott olyan szervezeteket kell említeni, amelyek kifejezetten vagy közvetve a béke előmozdításának az irányába pozicionálódnak.

A három terület jogi kidolgozottsága jelentősen eltér.⁷ A világiak apostolkodása inkább teológiai vagy alapjogi kérdés. A Kódex csak nyomatékosítja a teológiai elvet, minthogy a világiaknak joga és kötelezettsége katolikus lélekkel részt venni a társadalmi életben. A kidolgozás és az aktualizálás a pápai és a szentszéki dokumentumok feladata. A világiak hivatalviselése, illetve a társulási jog már komplex jogviszony, amely igényli az alaposabb jogszabályi kidolgozást.

A béke előmozdítása a laikusok apostolkodásán keresztül

■ Az egyházi törvénykönyv általánosan fogalmaz, ami a világiak „földi ország ügyeiben való részvételét” illeti.⁸ A jogalkotó egyszerre tekinti jognak és kötelességnek, hogy a világi Krisztus-hívők a földi ország ügyeit „az evangélium szellemével hassák át”. Ennek egyik kézzelfogható formája, amikor előmozdítják a békét. A jogszabályhely rövid, hiszen a világi Krisztus-hívő mindennapi apostolkodása nem teremt jogviszonyt közte és az egyházi hierarchia között. Tevékenysége a keresztségből származó általános küldetésre vezethető vissza. A zsinat utáni pápák számos alkalommal jelezték, hogy a társadalom keresztény szellemiséggel való átítatásában a világi Krisztus-hívőkre az élet minden területén számítanak. A béke előmozdítása ebben az összefüggésben pedig időnként kifejezetten, más esetekben közvetve került említésre.⁹ VI. Pál elindította a békevilágnapi üzeneteket, amelyek azóta is foglalatát adják a pápák éves béketervények. Ezek az üzenetek nem jogszabályok, de a katolikusok számára erkölcsi kötelezettséget jelentenek.

Luis Navarro rámutat, hogy a katolikus világiak az élet olyan sok területén tevékenykednek, hogy apostolkodásuk keretéről és a lehetőségekről nem lehet kimerítő listát adni.¹⁰ Ez az általános megállapítás a béke előmozdítására is igaz.

Vannak azonban olyan területek, mint a politikai életben, az állam-, a köz-, illetve a honvédelmi igazgatásban való részvétel, amelyek a dolog természete okán nagyobb lehetőséget adnak a béke előmozdítására. Gerard V. Bradley és E. Christian Brugger felhívja a figyelmet,¹¹ hogy a 20. század második felében minden pápa tisztában volt a politikai életben szerepet vállaló világiakban rejlő missziós lehetőségekkel. Ezért ezek a területek mint a világiak apostolkodásának forma specificumai alaposabb kifejtésre kerültek.¹² A laikusok „Magna Chartájának” tekintett *Christifideles laici* kezdetű, színódus utáni apostoli buzdítás¹³ először általánosságban beszél a világiak szerepéről a béke előmozdításában.¹⁴ II. János Pál itt megerősítette, hogy különleges felelősség hárul azokra a világiakra, akik „a társadalmi és politikai téren a legváltozatosabb intézményes formákban vagy önkéntesen a legszegényebbek szolgálatára szentelik magukat”.¹⁵ XVI. Benedek pápa a *Spes salvi* kezdetű enciklikájában behatóan foglalkozik a politika keresztény értelmezésével. Rávilágít, hogy a politika és a közélet egyoldalú megközelítése gyakran eredményezi a társadalmi rend felforgatását, erőszakot és adott esetben háborúkat. A pápa a francia forradalom, illetve a marxista társadalom- és politikafilozófiát hozza példának, melyek társadalmi katasztrófákhoz, erőszakhoz, polgárháborúkhöz és az erőszak nemzetközi eszkalációjához vezettek.¹⁶ Az ész és a szabadság szélsőséges uralma a politikában a rosszul értelmezett szekularizmus eredménye. Ellensúlyozására a hit, a remény és a szeretet teológiai erényeinek visszavezetésére van szükség. De hogyan lehet a megcsontosodott politikai rendszerekbe visszavezetni ezeket az erényeket? John Mangan az említett *Spes salvi* kezdetű enciklika kapcsán felhívja a figyelmet az egyház és a szekuláris társadalmak közötti párbeszédre (SS 19, 20, 21).¹⁷ Ez nemcsak információátadás, hanem valós dialógus. A politikai életben – akár pártpolitikai vagy szakszervezeti szinten – ezt a párbeszédet nem a klerikusok végzik. Az egyházi törvénykönyv egyrészt általános figyelmeztetést fogalmaz meg, mely szerint tilos a klerikusoknak olyan közhivatalt vállalniuk, amely a világi hatalom gyakorlásában való részvétellel jár (285. k. 3. §.). Másrészt kifejezett tilalmat is beiktat a jogalkotó a klerikusok pártpolitikai életben való részvételére vonatkozóan (287. k.). Bár a tilalom alól lehet felmentést kapni, a mens legislatoris alapján ezen a területen inkább a világi Krisztus-hívókra számít az egyház.¹⁸ A politikai életben ezért az egyház békeüzenetének az átadása és előmozdítása elsősorban a világiak feladata. Mivel azonban ebben nagy szabadsággal rendelkeznek, a vonatkozó joganyag egyrészt korlátozott, másrészt általános és inkább buzdító jellegű.

A világiak az egyházi hivatalokban

■ A világi Krisztus-hívók egyházi hivatalokon keresztül is bekapcsolódhatnak a béke előmozdításába. A Kódex csak általánosságban szabályozza az egyházi hivatalokat (145–196. kk.). A hivatalokhoz kapcsolódó konkrét feladatokat a jogalkotó csak egy-egy lelkipásztori feladattal járó hivatal kapcsán részletezi. Az egyház társadalmi tanításának megvalósítására létrehozott hivatalok sokszínűségük okán nem is kerülnek bemutatásra. Az egyes hivatalok saját szabályozásából és a gyakorlatból látható, hogy a világiak által betöltött hivatalok jelentős része közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban áll az egyház békemissziójával. Az új egyházjog előírása szerint csak a teljes lelkipásztori gondozást igénylő hivatalok vannak fenntartva azoknak, akik a papi rendben részesültek (150. k.). Feltéve,

hogy alkalmasak és jogképességgel rendelkeznek, egyéb hivatalokat világiak is betölthetnek (228. k. 1. §). Erdő Péter a világiak hivatalviselési jogát a Krisztus-hívók zsinat által is hangoztatott lényegi egyenlőségére vezeti vissza.¹⁹ A világiak egyház kormányzatban (129. k. 2. §)²⁰ való közreműködésének értelmezése az új Kódex kiadása óta vita tárgyát képezi,²¹ de ennek kibontása túlmutat a tanulmány témáján. Azok a hivatalok, amelyek a béke előmozdítását is szolgálják, és világiak töltik be, egyébként is ritkán kerülnek kapcsolatba ezzel a teoretikus kérdéssel. Az ilyen társadalmi küldetéssel felruházott hivatalok esetében a világiak alkalmassága a döntő szempont. Viszonylag elenyésző ugyanis azoknak a klerikusoknak a száma, akik nemzetközi jogi, állam- és biztonságpolitikai ismeretekkel rendelkeznek. Ami az alkalmasságot illeti, különbséget kell tenni az összes egyházi hivatal esetében szükséges tulajdonság (149. k. 1. § – az egyházzal való teljes közösség) és az egyéb alkalmassági feltételek között. Utóbbi akár a részleges jogban, akár a hivatalt alapító okmányban kerülhet pontosításra. Tekintve, hogy a béke előmozdítása összetett feladat, a hivatal viselőjétől eltérő ismereteket lehet megkövetelni. Lehetnek a végzettségre és a tapasztalatokra vonatkozóan állami előírások. Ez különösen a helyi egyházak szintjére vonatkozik, ahol a humanitárius intervenciók az állami hatóságokkal együttműködve történnek. Időszakosan bármelyik egyházi hivatal kapcsolatba kerülhet olyan humanitárius tevékenységgel, amelyek a béke előmozdítását szolgálják. Általában az a tipikus, hogy meghatározott hivatalok felelnek a különböző társadalmi kérdések előmozdításáért. Mindenesetre a hivatal lényegi eleme, hogy a hivatalt tartós jelleggel alapítsák, és pontosan határozzák meg a hozzákapcsolt hatás- és feladatköröket.²² Ez kiindulópont ahhoz, hogy meghatározható legyen a világi Krisztus-hívók szerepe a béke intézményes előmozdításában. Mindez leginkább az egyetemes egyház szintjén értelmezhető. A kúriareformok a zsinati elvekkel összhangban lehetővé tették, hogy a világiak szentszéki hivatalokat is betöltsenek, ahol leginkább az adott szerv mindennapi működését segítik. Meghatározóak azonban a tanácsnoki hivatalok.²³ Ilyenkor a világ különböző pontjairól érkező laikusok hivatalos felkérés és kinevezés alapján segítik a Szentszék munkáját. Hogy ez milyen mértékben kapcsolódik a béke előmozdításához, az az adott dikasztérium jellegétől is függ. Érdemes kiemelni a VI. Pál által létrehozott, illetve a II. János Pál által újrászabályozott Laikusok Pápai Tanácsát. A dikasztérium hatáskörébe tartozott a világiak közösségben és egyénileg végzett apostolkodásának az összehangolása. Tanácsadói között jelen voltak a nevesebb katolikus világi mozgalmak képviselői, így a békeépítésben élen járó Szent Egyed Közösség vezetője is.

Ferenc pápa megszüntette a tanácsot, és a Világiak, a Család és az Élet Dikasztériumába olvasztotta. Az új szerv örökölte a világiak apostolkodásának koordinálását.²⁴ A jelenleg kinevezett tanácsadók szakmai tevékenységéből nem derül ki, hogyan vesz részt a dikasztérium rajtuk keresztül a béke előmozdításában. Ez érthető, hiszen a pápa külön csúcsszervet hozott létre, amelynek kifejezetten a válságkezelés a feladata. Evidens, hogy az új dikasztériumnál, illetve a szentszéki államtitkárságon koncentrálódik az a tudás, amely a békeműveletekhez kell. A Dikasztérium az Átfogó Emberi Fejlődés Szolgálatában mint ernyőszerkezet kapott megbízást, hogy a biztonsági kérdésekkel, humanitárius intervencióval és a globális biztonsági kihívásokkal foglalkozzon.²⁵ Ebbe a dikasztériumba került beolvasztásra a Iustitia et Pax pápai tanács, amely ugyancsak a zsinati törekvések megerősítésére született, és eleve a békével, a társadalmi igaz-

ságossággal és az emberi jogokkal foglalkozott. Tanácsnokai között számos világi Krisztus-hívó foglalt helyet.²⁶ Más államokhoz és szervezetekhez képest ez egyedülálló képességeket eredményez a Szentszéknél, hogy a világ különböző pontjáról képes tanácsadókat kinevezni. Ferenc pápa pontifikátusa alatt több kinevezés is történt, amelyek már nemcsak a tanácsnoki és hivatalnoki szinteket érintették. Francesca Di Giovanni személyében titkárhelyettesi minőségben világit nevezett ki a pápa a szentszéki államtitkárság multilaterális részlegének vezetésére. Di Giovanni nemzetközi jogásként foglalkozott a migránsok és a menekültek kérdésével, a nemzetközi humanitárius jog területével. A titkárhelyettes nemcsak mint világi, hanem mint nő is illeszkedik a pápa békepolitikájához. Ahogy 2020-ban a januári békeüzenetben megfogalmazta: „A nő a béke ajándékozója és közvetítője, teljesen be kell vonni a döntési folyamatokba. Amikor ugyanis a nők átadhatják ajándékaikat, a világ egységesebb és békésebb lesz.”²⁷

Az általános teológiai megfogalmazásokon és konkrét kinevezéseken túl a pápa érdemi módosítást hajtott végre a kúriát szabályozó joganyagban. A *Praedicate Evangelium* kezdetű apostoli konstitúció újdonsága, hogy biztosítja a világi Krisztus-hívók számára is a szentszéki hivatalok vezetését. Erre akkor kerülhet sor, ha a dikasztérium természete azt lehetővé teszi. A dikasztériumok titkárhelyettesi hivatalait világi Krisztus-hívók eddig is betölthették. A titkári vagy a dikasztériumok vezetői hivatalokba a kormányzati hatalom gyakorlása kapcsán már megfogalmazott jogi kérdés miatt (129. k.) csak a szent rend papi fokozatában részesült személyeket lehetett kinevezni. Gianfranco Ghirlanda a *Praedicate Evangelium* kezdetű apostoli konstitúcióhoz írt tanulmányában rámutat, hogy a dikasztériumok esetében a kormányzati hatalomban való részesedés nem a szent rendből, hanem a kánoni megbízásból (missio canonica) származik. Így ilyen megbízást világiak is kaphatnak.²⁸ Jog- és teológiatörténeti szempontból Ghirlanda véleménye nem tűnik meggyőzőnek. Inkább Juan Ignacio Arrieta álláspontjával lehet egyetérteni, aki szerint lehetnek olyan szentszéki hivatalok, amelyek vezetése „talán” nem igényli a szent hatalom meglétét.²⁹ Ezt támasztja alá a *Praedicate Evangelium* kezdetű apostoli konstitúció is. Az új konstitúció nem általánosságban teszi lehetővé a világi Krisztus-hívók vezetői kinevezését, hanem csak olyan esetekben, amikor, ezt a dikasztérium természete megengedi (PE 5. cikk). A dokumentum nyitva hagyja a mérlegelés lehetőségét. Az más kérdés, hogy a jelenlegi szabályozás bizonytalanságot teremt, hiszen nem kerül tisztázásra, hogy mely hivatalok természete teszi lehetővé laikusok vezetői kinevezését. Feltételezhető, hogy a konstitúció kiadásakor még a jogalkotó sem látta tisztán, hogy a későbbiekben mely vezetői hivatalokat lehet majd világi Krisztus-hívókkal betölteni.

A kérdést gyakorlati szempontból is megközelíthetjük. A régi pápai tanácsok jelentős része szakismeretet feltételező szakpolitikákkal és nem az egyház belső életét érintő teológiai kérdésekkel foglalkozott. Azonban ilyen irányú ismerettel a klerikusok általában nem rendelkeztek. Amennyiben a Szentszék eredményes alakítója akar lenni a nemzetközi viszonyoknak, akkor logikus, ha él az új jogi szabályozás adta lehetőségekkel, és a biztonsági kérdésekkel foglalkozó szentszéki hivatalok élére megfelelő végzettséggel és tapasztalatokkal rendelkező világi Krisztus-hívót neveznek ki. A dikasztériumok élére a pápa egyébként is szabadon nevezi ki mindazokat, akik meglátása szerint a legjobban megfelelnek a hivatal betöltéséhez szükséges elvárásoknak.³⁰

Először a médiáért felelős dikasztérium élére nevezett ki Ferenc pápa világi Krisztus-hívót. Elődjeihez hasonlóan tisztában volt azzal, hogy a társadalmi viszonyok és ezáltal a béke előmozdítása szempontjából fontos szerepet tölt be a média. Kommunikációs Dikasztérium névvel új csúcsszervezet állított fel, amely összefogja a Szentszék média- és kommunikációs csatornáit (PE 183–188. cikk). A professzionálisabb humán erőforrással rendelkező szervezet új minőségben képes az egyház tanítását és szerepvállalását bemutatni a biztonsági kihívások kapcsán is. Olyan területeket értékel rendszeresen, mint a kiberbiztonság, a globális hatalmi szerepvállalás, a tömegpusztító fegyverek veszélyei, a regionális biztonsági helyzet, a vallási és a kisebbségi jogvédelem, a migráció, a klímaváltozás és az élelmiszer-biztonság.³¹ A katolikus média területén eddig is mind központi, mind regionális szinten többségében világiak dolgoztak. A dikasztérium azonban az első olyan központi szentszéki hivatal, amelynek az élén világi Krisztus-hívó áll Paolo Ruffini személyében.³² De az említett Dikasztérium az Átfogó Emberi Fejlődés Szolgálatában esetében is, amely kifejezetten a biztonsági kérdésekkel, humanitárius intervencióval, nemzetközi viszonyokkal foglalkozik, érdemes megfontolni, hogy vezetését világi Krisztus-hívőre bízzák.

A béke előmozdításában kitüntetett helyet foglal el a szentszéki diplomáciai testület. A zsinat után ezen a területen is szempont volt, hogy növeljék a világiak szerepét.³³ Az is megfogalmazódott, hogy a világiaknak kellene a meghatározó szerepet betölteni a követi rendszerben.³⁴ Úgy vélték, hogy a diplomácia az egyház lelkipásztori természetével szemben inkább a politikai karakterét erősíti. Ezért jobb, ha abban a világiak és nem a klérus vállal szerepet.³⁵ A zsinat végül a laikusok egyházkormányzatban való szerepvállalásának általános szempontjához igazította a világiak szentszéki külképviseletben való szerepvállalását. A zsinati atyák inkább a klérussal való együttműködésre helyezték a hangsúlyt. Az *Apostolicam actuositatem* (20) kezdetű zsinati határozat általánosságban utal arra, hogy számít a laikus Krisztus-hívók szerepvállalására az egyház „nemzetközi” kapcsolatainak vonatkozásában. Ez ugyanis „az apostolkodás mérhetetlen területe”. A *Christus Dominus* kezdetű dekrétum pedig kifejezetten a laikusok szentszéki diplomáciájában való szerepvállalása kapcsán kijelenti, hogy „a zsinati Atyák nagyon hasznosnak ítélik, hogy ezek a hivatalok jobban hallgassák meg azokat a világiakat, akiket erényük, szakértelmük vagy tapasztalatuk ajánl, hogy így ők is megkapják az őket megillető szerepet az egyház ügyeinek intézésében” (CD 14). A *Sollicitudo omnium ecclesiarum* kezdetű motu proprio a nemzetközi szervezetek vonatkozásában pedig külön említi, hogy a pápai követek, akiket a nemzetközi szervezetekhez küldenek, laikusok is lehetnek.³⁶ A Kódex már nem említi külön a világiakat a nemzetközi szervezetekhez küldött követek tekintetében. A törvénykönyv csak annyit mond: „akik” (qui) az Apostoli Szent-széket képviselik (363. k 2. §). A világiak szerepvállalása az egyház nemzetközi missziójában így is evidencia. A pápa követküldési joga ugyanis kiterjed a laikusokra is, akiket szabadon jelölhet ki a feladatra. A történelmi példák és a jelenlegi gyakorlat is alátámasztja, hogy a pápa a felkészültség és a hozzáértés alapján szabadon jelölhet ki világi Krisztus-hívókat, hogy képviseljék a Szentszéket.³⁷ Ezt jól tükrözi például, amikor Mary Ann Glendon harvardi jogászprofesszor vezette a Szentszék küldöttségét az ENSZ pekingi női konferenciáján. A részegyházakhoz is kinevezett pápai követek lelkipásztori feladatokat is ellátnak. Ezért érthető, hogy ők püspökök vagy papok. A nemzetközi szervezetekhez delegált állandó missziót is klerikus vezet. Az ENSZ római, bécsi és párizsi székhelyű

szakosított szervénél a szentszéki bizottságokat a szent rend papi fokozatával rendelkező személyek vezetik,³⁸ de a munkatársaik között, különösen kül- és biztonságpolitikai kérdések területén számos laikus munkatárs található. A *Regolamento per le Rappresentanze Pontificie* dokumentum is megerősíti, hogy világiak segíthetik a Szentszéket a nemzetközi szervezetekben.³⁹ A dokumentum nem hagy kétséget afelől, hogy a misszió vezetője bevonhatja a laikusokat is a nemzetközi szervezet mellett dolgozó pápai misszió munkájába. Nyilván az ő esetükben is elvárás a katolikus értékek melletti elköteleződés, a hivatástudat, a diszkréció, illetve mindazok az emberi és katolikus erények, amelyek a katolikus koncepció adott etikai és biztonságpolitikai megerősítését szolgálják.

A világi Krisztus-hívők társulási joga és a béke előmozdítása

■ Az egyház békemissziójába a világiak nemcsak személyes apostolkodásukon és az egyházi hivatalokon keresztül kapcsolódhatnak be. A célok megvalósítása közös tevékenységen keresztül is lehetséges. Ez történhet ad hoc, egyszeri alkalommal, illetve rendszeres jelleggel. Az első esetben a Krisztus-hívők önkéntes jelleggel bekapcsolódnak az egyházi segítségnyújtó szervezetek tevékenységébe. A menekültválságok megmutatták, hogy az egyházi szervezetek humanitárius munkáját jelentős mértékben növelhetik a szakértelemmel rendelkező világiak. A tevékenység ez esetben is sokrétű lehet, de ez még alig különbözik a világi Krisztus-hívők keresztségéből és bérmlálásból származó egyéni általános tanúságtételétől. Különösebb egyházi jogi kapcsolat sem jön létre a szervezet és a világi hívő között. Itt inkább az erőkoncentráción és a segítségnyújtás szervezett jellegén van a hangsúly.⁴⁰

A világiak közös béke- és humanitárius missziója azonban történhet olyan jogilag szabályozott szervezeteken keresztül, amelyek „közvetlenül felelősek a béke előmozdításáért, „mint a hívők közösségileg rendezett tevékenysége”.⁴¹ A hatályos kánonjog a társulásnak széles lehetőséget biztosít (215. k.). Gyakran jönnek létre olyan társulások, amelyek kifejezetten vagy áttételesen a békét és a társadalmi igazságosságot szolgálják. A zsinat előtt is voltak olyan közösségi kezdeményezések, amelyek egyrészt a béke előmozdítását szorgalmazták, másrészt tagjai között többségében világiak vettek részt.⁴²

A társulási jog széles körű elismerése azonban a zsinat utáni jogalkotás eredménye.⁴³ Az *Apostolicam Actuositatem* kezdetű zsinati dekrétum elvi szinten fontosnak tartotta, hogy a világiak apostolkodásának legyenek intézményes, jogilag szabályozott formái. A társulási jog keretét azonban már az egyházi törvénykönyv adja. Főszabály, hogy a társulásokat az egyház céljainak előmozdítására hozzák létre, a szándék tehát „jótékony, illetve vallásos célú, vagy a keresztség hivatás előmozdítása” (215. k.).⁴⁴ Ez egyben a társulási jog korlátját is jelenti, hiszen az egyházban nem akármire lehet társulásokat alapítani.⁴⁵ Szép számmal akadnak azonban olyan társulások, amelyeknek a béke közvetett vagy közvetlen előmozdítása a célkitűzése. Hogy az egyes társulások milyen módon járulnak hozzá az egyház békeküldetéséhez, inkább a társulások szabályzataiból (304. k. 1. §.) és a tevékenységéből derül ki. Sajnos nem ritka, hogy a társulás szabályzatában megfogalmazott cél akár külső okok, akár kapacitás hiánya miatt nem valósul meg. A társulások, illetve a felettes szervek által közétett ismertetőik mellett ma már sokat segítenek a megismerésben az adott szervezet munkájáról szóló és mindenki számára hozzáférhető információk. Esetenként a társulás neve is

jelezheti, (304. k. 2. §), hogy célkitűzése a béke előmozdítása. A társulások szabályzataiból és tevékenységéből látszik, hogy egyesek inkább a terepen dolgoznak, és konkrét humanitárius tevékenységet hajtanak végre. Mások elméleti síkon támogatják a béke teológiáját. De a kettő kombinációjával is találkozunk.

Fontos a hivatalos (312–320. kk.) és a magántársulások (321–326. kk.) megkülönböztetése.⁴⁶ Utóbbiak az egyházi hatósággal inkább lazább ellenőrzési viszonyban állnak. A béke előmozdítását szolgáló társulások a nagyobb eredményesség okán általában hivatalos társulások. Ezek amellett, hogy a létesítő határozattal jogi személlyé válnak, küldetést kapnak, hogy céljaikat az egyház nevében váltsák valóra (313. k.). A társulás felett az egyházi hatóság a későbbiekben is nagyobb felügyeletet gyakorol. Vagyonjogi szempontból jelentős lehet, hogy a békemissziókra összegyűjtött ajándékok és adományok helyes felhasználását az egyházi hatóság ellenőrzi (319. k. 2. §.). A béke előmozdítását szolgáló hivatalos társulások esetén (hacsak nem kifejezetten klerikusi társulásról van szó) a vezetők világiak is lehetnek (317. k. 3. §.). Általában ez utóbbi a tipikus, tekintve a feladat-végrehajtáshoz szükséges tudást. A hatályos szabályozás szerint a társulások tagjai lehetnek kizárólag klerikusok vagy világiak, illetve klerikusok és világiak közösen (298. k. 1. §.). A béke előmozdítását célzó társulásokra jellemző, hogy tagjai között klerikusok és laikusok egyaránt megtalálhatóak. Mivel azonban az egyház tagjainak meghatározó többségét a világiak alkotják, ez a béke előmozdítását szolgáló szervezetekben sincs másképp.

A Krisztus-hívók hivatalos társulásai tekintetében további megkülönböztetés tehető annak függvényében, hogy a létesítő hatóság a Szentszék (312. k. 1. §. 1°), a püspöki konferencia (312. k. 1. §. 2°) vagy az egyházmegye (312. k. 1. §. 3°). A helyi szintű társulások magas száma miatt lehetetlen a teljes körű felsorolás. Elég a kulcsszavakat beírni az internetes keresőoldalakra, és számos egyházmegyei vagy a püspöki konferencia alá tartozó kezdeményezést találunk, amelyek saját feladatukat a világi Krisztus-hívók összefogásában és a béke, illetve a társadalmi igazságosság előmozdításában jelölik meg. Sajnos nem minden esetben derül ki ezeknek a szervezeteknek a pontos jogi karaktere, mint ahogy a pontos tevékenység és az eredmények is nehezen kivehetőek. A Krisztus-hívók hivatalos nemzetközi társulásait a Szentszék a Világiak, a Család és az Élet Dikasztériumán keresztül nyilvántartja. Az adatok elérhetőek a Szentszék hivatalos oldalán a társulás küldetésének rövid összefoglalásával együtt.⁴⁷ Ebből már jól látszik, hogy számos társulás kifejezetten vagy közvetve a béke előmozdítása érdekében jött létre (Nemzetközi Katonai Apostolság, Katolikus Mezőgazdasági és Vidéki Fiatalok Nemzetközi Mozgalma, Katolikus Eszperantisták Nemzetközi Szövetsége, Marianista Lélek Közösségek, Sanguis Christi Unió, Szent Egyed közösség). Az ismertetőkből az is kiderül, hogy a társulások eltérő módon értelmezik saját küldetésüket a béke előmozdítása kapcsán. Az erőforrások igazságos elosztásának kiemelésén, a környezet és a jövő nemzedék, valamint a fegyverzetleszerelés támogatásán át és a konkrét akciókon keresztül számos terület megjelenik.

Viszonylag ritka, hogy akár a szabályzatban, akár a szervezet ismertetőjében kivehetően megjelenjen a békeküldetés, és ezt a szervezet tevékenysége visszaigazolja. A Szent Egyed közösség⁴⁸ esetében azonban a szervezet jogi és társadalmi kommunikációjából látszik, hogy részt vesz a tág értelemben vett biztonsági kihívások kezelésében. Az egyes programok ezt vissza is tükrözik.⁴⁹ A napi tevékenységük mellett a nemzetközi békéltetésben is kiemelkedő eredményt értek el például 1990-ben a RENAMO lázadó mozgalom vonatkozásában. Hozzájárultak

az 1992. október 4-én Rómában aláírt megállapodáshoz, amely tartalmazta a tűzszünetet és a békemegállapodásokat.⁵⁰ De emellett humanitárius segílyt nyújtott olyan országoknak, mint Etiópia, Eritrea, Románia, Albánia, San Salvador, Vietnam, Libanon, Örményország és Mozambik, az iráni kurdoknak és a namíbiaiaknak is. Működése jól illusztrálja a kánonjog és a teológiai elvek harmóniáját. A szervezet többségében világiakból áll, akik a Krisztus-hívők hivatalos társulásának jogi keretében végzik a béke előmozdításának művét.

Léteznek ernyőszervezetek is, mint a Pax Christi nemzetközi katolikus béke-mozgalom, amely mintegy százhusz békekezdeményezést fog össze. A hatályos kánonjog ismeri a hivatalos társulások szövetségét, amelyek a hasonló küldetéssel rendelkező szervezeteket összefogják (313. k.). A Pax Christi bizonytalan kánonjogi karaktere ellenére is eklatáns példája az egyházi hatóság által támogatott olyan mozgalmaknak, amelyek a békét, azon belül különösen is az erőszakmentességet, a fegyverzetcsökkentést, az igazságos világrendet, a békére nevelést és egyes emberi jogok előmozdítását tűzték ki célul, és amelyeknek tagjai között többségében szintén világiak vesznek részt.⁵¹

Az egyház céljainak és békeküldetésének előmozdítására létrejött társulások világi jogban is értelmezhető kerete külön kérdés. Általában valamelyik, az állam által is támogatott köz- és humanitárius cél megvalósítására jegyzik be az egyházi társulásokat. Az egyes világi jogrendszerekben emellett jelentősen eltér az egyházi társulások állami bejegyzésének eljárása, illetve az erre hatáskörrel rendelkező állami hatóság.⁵²

Lovagrendek és harmadrendek a béke előmozdításában – a társulások formaspécifikumai

■ A béke és a társadalmi igazságosság előmozdításának ismert formái a lovagrendek. Ezek a szervezetek, amelyek egyesítik a szerzetesi és a lovagi erényeket, azért jöttek létre, hogy a keresztény zarándokokat megvédjék, és a regionális biztonságot előmozdítsák. A 20. században a Szentszék nem győzte hangsúlyozni a szervezetek szükséges profilváltását.⁵³ A katolikus egyház hatályos jogrendszerében a lovagrendek kategóriája nem található meg. Hagyományos elnevezésük megtartása mellett sokszínű kánonjogi alakzatot öltenek. Ez esetben is kulcskérdés az illetékes egyházi hatóság elismerése. Lehetnek – és ez a legtípusabb – Krisztus-hívők magán- vagy hivatalos társulásai, de a Szentszék saját kiténtetési lovagrendjei is. Főbb tevékenységük továbbra is a béke és a társadalmi igazságosság előmozdítása, de ezt humanitárius, esetleg diplomáciai tevékenységen keresztül gyakorolják. Tagságukat túlnyomórészt világiak alkotják,⁵⁴ akik a legkülönbözőbb foglalkozásokat végzik.

Ami ezeknek a szervezeteknek a jogi formációját illeti, a Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend, valamint az újjászervezett Templomos Lovagrend Krisztus-hívők hivatalos társulásai. A Szuverén és Katonai Máltai Lovagrend, amely egyszerre alanya a máltai, a nemzetközi és a kánonjogi, azon belül a szerzetesi szabályozásnak, sui generis jogalany. Szerzetesrend, tehát részben vonatkozik rá a megszentelt élet intézményeinek joganyaga. Ugyanakkor – mint „szuverén” – a nemzetközi jog alanya is. A lovagrend kapcsán Miguel Delgado rámutat a jogi szabályozás néhány ellentmondására.⁵⁵ Anélkül, hogy ennek részleteibe elmerülnénk, elég annyi, hogy a tagok között és a vezetés minden szintjén megtalálhatók a világi Krisztus-hívők.⁵⁶ A jogi sajátosságoktól eltekintve lehetővé teszi, hogy a vi-

lági Krisztus-hívők bekapcsolódnak az egyház humanitárius és béketevékenységeibe. A lovag- és érdemrendeket (legfőbb Krisztus-rend, Aranysarkantyús Rend, Piusz-rend, Nagy Szent Gergely-rend, Szent Szilveszter pápa rend) gyakran adományozzák kimagasló társadalmi tevékenységért. A legutóbbit pedig főképp világiak kapják.

Érdemes megemlíteni a harmadrendeket mint a Krisztus-hívők társulásainak specifikumát. Ezek olyan társulások, amelyeknek tagjai „a világban valamely szerzetesi intézmény szellemében, ugyanennek az intézménynek a felsőbb irányítása alatt apostoli életet élnek” (303. k.). Amennyiben az alapító életében, mint például Szent Ferenc esetében a béke előmozdítása szempont volt, akkor ez általában lecsapódik, és megmarad a harmadrend esetében is.⁵⁷

Következtetések

■ A katolikus egyház 20. századi történelmében meghatározó szerepet játszott a béke előmozdításának ügye. Az egyház azonban hierarchikus közösség, ezért ez a tevékenység is több szinten valósult meg. A római pápa, az Apostoli Szentszék hivatalai, a szentszéki diplomácia, a püspöki konferenciák és az egyház hivatalos intézményei a maguk módján mind hozzájárultak a regionális és globális biztonság megteremtéséhez. Ők azonban tevékenységüket mindig az egyház nevében hajtják végre. A katolikus egyház nagy részét azonban nem a hierarchikus intézmények teszik ki, hanem a világi Krisztus-hívők. Ők azok, akik a keresztség és a bérálás által arra kaptak küldetést, hogy a katolikus egyház társadalmi tanítását ott valósítsák meg, ahol élnek és dolgoznak. Lehetetlen kimerítő listát adni arról, hogy ez milyen sokszínű tevékenységet jelenthet. A jogalkotó ezért inkább általános erkölcsi buzdítást ad, és csak a társadalomra nagyobb hatást gyakorló területeket emeli ki. Így a pápai buzdításokban megjelennek a politikai, az akadémiai életben, a köz- és államigazgatásban részt vevő Krisztus-hívők. Számukra külön szempontokat fogalmaz meg a jogalkotó a társadalmi igazságosság és a béke előmozdítására. A kánonjog emellett magasabb szinten is pozicionálja a világi Krisztus-hívőket. Lehetővé teszi, hogy egyházi hivatalokat töltsenek be, vagy társulásokat hozzanak létre. A jogi keretek között működő szervezetek és a hatás-, illetve feladatkörrel rendelkező hivatalok komolyabb jogviszonyt hoznak létre a Krisztus-hívő és az egyházi hierarchia között, és ebbe a béke előmozdításának az ügye is integrálódik. Ferenc pápa az élet minden területén igyekszik pozicionálni a világi Krisztus-hívőket. Új kinevezéseket eszközölt, kiadta a *Praedicate Evangelium* kezdetű apostoli konstitúciót, amely már lehetővé teszi, hogy világi Krisztus-hívők akár a dikasztériumok élén álljanak. Még nem világos, hogy miként értelmezik majd a dokumentum szövegét, mint-hogy azoknak a dikasztériumoknak az élére lehet csak világi Krisztus-hívőt kinevezni, amelyeknek a természete azt lehetővé teszi. Az azonban látszik, hogy a biztonsághoz és békéhez kapcsolódó területek épp ilyenek, ráadásul ennek kapcsán a világi Krisztus-hívők rendelkeznek ismerettel és szaktudással.

■ JEGYZETEK

1. Carlo Fantappiè: *Il ruolo della canonistica laica nella Chiesa e nella scienza giuridica*. In: Ilaria Zuanazzi – Maria Chiara Ruscazio – Valerio Gigliotti (eds.): *La sinodalità nell'attività normativa della Chiesa Il contributo della scienza canonistica alla formazione di proposte di legge*. Mucchi Editore, Modena, 2023. 73–101.

2. John Anthony Renken: *Pope Francis and Participative Bodies in the Church: Canonical Reflections*. Studia canonica 2014. 1 (48). 203–233.
3. A téma jog- és eszmetörténeti bemutatáshoz lásd: Kuminetz Géza: *A klerikusi életállapot. Válogatott pasztorálteológiai és kánonjogi tanulmányok*. Szent István Társulat, Bp., 2010.; Luis Navarro: *La condizione giuridica del laico nella canonistica dal Concilio Vaticano II ad oggi*. In: Navarro, Luis – Puig, Fernando (eds.): *Il fedele laico. Realtà e prospettive*. Giuffrè Editore, Milano, 2012. 35–66.
4. Javier Hervada: *Tres estudios sobre el uso del termino laico*. EUNSA, Pamplona, 1973. 163–202.
5. Paul Schroeder: *The Transformation of European Politics 1763-1848*. Oxford University Press, Oxford, 1996. 17.
6. Communicationes 1985. 168–169. Damián Guillermo: *La noción de laico desde el Concilio Vaticano II al CIC del 1983*. Pontificia Università Gregoriana, Roma, 1983.
7. Robert Allen Duston: *Obligations and Rights of the Lay Christian Faithful*. Angelicum 1988. 65. 3. 412–465.
8. Daniel Philpott – Timothy Shah: *Faith, Freedom and Federation: The Role of Religious Ideas and Institutions in European Political Convergence*. In: Timothy A Byrnes – Peter J. Katsenstein, (eds.): *Religion in an Expanding Europe*. Cambridge University Press, New York, 2006. 34–65.; Lucian Leuștean: *The Ecumenical Movement and the Making of the European Community*. OUP, Oxford, 2014. 165–176.; Petr Kratochvíl – Tomáš Doležal: *The European Union and the Catholic Church*. Palgrave Macmillan, Hampshire, 2015.
9. VI Pál: Ex. Ap *Evangelii Nuntiandi*, 1975. XII. 8. Acta Apostolicae Sedis 1976. 68 (1). 5–76.
10. Luis Navarro: i. m. 59.
11. Gerard V. Bradley – Brugger E. Christian – Joseph Ratzinger: *Church, Ecumenism and Politics*. Crossroad, New York, 1988. 272.
12. II János Pál: *Béke világnapi üzenet*. Acta Apostolicae Sedis 1991. 83 (3). 414–415.; Hittani Kongregáció: *Világiak részvétele a politikai életben*. https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20021124_politica_hu.html; Navarro, Luis – Puig, Fernando (eds.): i. m.
13. II János Pál: *Ap. Exhort. Post. Syn. Christifideles laici*. 1988. XII. 30. Acta Apostolicae Sedis 81 (4). 393–521.
14. Josef Clemens: *The vocation and mission of the lay faithful in the light of the Post-Synodal Apostolic Exhortation, Christifideles laici*. <http://www.laici.va/content/dam/laici/documenti/aamm/proclaiming-jesus-christ-in-asia/conferences/the-vocation-and-mission-of-the-lay-faithful-in-the-light-of-the-post-synodal-apostolic-exhortation.pdf>
15. Alessio Sarais: 2012: *L'impegno dei laici in politica: Fondamento giuridico e magistero della chieasa*. In: Luis Navarro – Fernando Puig (szerk.): i. m. 493.; II. János Pál: *Litt. Ap., Mórus Tamásnak a vezetők és politikusok védőszentjévé való kihirdetésére*. Acta Apostolicae Sedis 2001. 93 (1). 76.; II. János Pál: *Enc., Veritatis splendor*. 1993. XII. 9. Acta Apostolicae Sedis 85 (9). 1134–1228. 1212–1213.; II. János Pál: *Beszéd az olasz parlamentben*. L'Osservatore Romano 2002. november 15. 5.
16. XVI. Benedek: *Enc., Spe salvi*. 2007. XI. 30. Acta Apostolicae Sedis 99 (12). 985–1027.
17. John Mangan: *Renewal for Lay People*. The Furrow 2012. 11 (63). 561–568. 568.
18. Luis Navarro: *Il divieto di partecipazione attiva nei partiti politici e di assunzione di uffici pubblici*. Folia Canonica 2007. 1 (10). 221–243.
19. Erdő Péter: *Il senso della capacità dei laici agli uffici nella chiesa*. Fidelium iura 1992. 2. 165–186. 165–166. Lásd még Geraldina Boni: *L'uguaglianza fondamentale dei fedeli nella dignità e nell'azione*. In: *I diritti fondamentali del fedele*. A venti anni dalla promulgazione del Codice. Atti del XXXV. Congresso Nazionale di Diritto Canonico. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2004. 29–114. 31.
20. James A. Coriden: *Lay Persons and The Power of Governance*. The Jurist 1999. 59 (2). 335–347.
21. Luis Navarro: *Il fedele laico*. In: *Il diritto nel mistero della Chiesa*. II Il popolo di Dio, stati e funzioni nel popolo di Dio, Chiesa particolare e universale, la funzione di insegnare. Apollinaris, Roma, 1990. 165.
22. Georg von May: *Das Kirchenamt*. In: Joseph List – Heribert Schmitz (Hrsg.): *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*. Verlag Friederich Pustet, Regensburg, 1999. 175–176.
23. Juan Ignacio Arrieta: *Diritto dell' organizzazione ecclesiastica*. Giuffrè, Milano, 1997. 311–312.
24. Ferenc pápa: *Mp. Sedula Mater*. 2016. VIII. 15. Acta Apaostolicae Sedis 108 (10). 963–967.
25. Ferenc pápa: *Const. Ap. Praedicate evangelium*. <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2022/03/19/0189/00404.html>

26. II. János Pál: *Const. Ap., Pastor Bonus*. 1988. VI 28. Acta Apostolicae Sedis 80 (7): 841–902. 894.
27. Ferenc pápa Messaggio del Santo Padre Francesco per la celebrazione della LIII. Giornata Mondiale della Pace. https://www.vatican.va/content/francesco/it/messages/peace/documents/papa-francesco_20191208_messaggio-53giornatamondiale-pace2020.html
28. Gianfranco Ghirlanda: *La costituzione apostolica Praedicate Evangelium sulla Curia Romana*. *Civiltà cattolica* 2022. (4123) 2: . 41–56. 53.
29. Juan Ignacio Arrieta: *La nuova organizzazione della curia romana*. *Ius Ecclesiae* 2022. 34 (2). 418–434. 428.
30. <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2019-09/michael-czerny-cardinal-election-nomination.html>
31. <https://www.comunicazione.va/it.html>
32. Superiori del Dicastero per la Comunicazione <https://www.comunicazione.va/it/chiamo/struttura/superiori-del-dicastero.html>
33. Giovanni Caprile: *Il Concilio Vaticano II*. Secondo periodo 1963–1964. *La Civiltà Cattolica*. Roma, 1966. 98.; Charles D. Balvo: *Legates of the Roman Pontiff*. In: John P. Beal – James A. Coriden – Thomas Green (eds.): *New Commentary on the Code of Canon Law*. Paulist Press, New York, 2000. 491.
34. Fiorello Cavalli: *Il motu proprio, Sollicitudo omnium ecclesiarum. Sull'ufficio dei rappresentanti pontifici*. *La civiltà cattolica* 1969. 120 (3). 34–43.
35. Giovanni Caprile: i. m. 98.
36. VI. Pál: *Motu Proprio, Sollicitudo omnium ecclesiarum*. 1969. VI. 24. Acta Apostolicae Sedis 61 (8). 473–484.
37. VI. Pál: *Ex. Apos., Evangelii nuntiandi*. 1975. XII. 08. Acta Apostolicae Sedis 68 (1). 5–76. 60.
38. Timothy P. Broglio: *The Pastoral Dimension of the Office of Papal Representatives*. *The Jurist* 2015. 75 (2). 297–311. 303.
39. *Regolamento per le Rappresentanze Pontificie*. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1994, 2003. 42–51.
40. Giuseppe Dalla Torre: *La Caritas: Storia e natura giuridica*. In: Miñambres Jesús (ed.): *Diritto canonico e servizio della carità*. Giuffrè Editore, Milano, 2008. 265–284. 274.
41. XVI. Benedek: *Enc. Deus Caritas est*. 2005. XII. 22. n. 29. Acta Apostolicae Sedis 2006. 98 (3). 217–279.
42. Paolo Gherri: *Pie volontà e pie fondazioni: uno sguardo ad una prassi di curia spesso disattesa*. *Periodica* 2016. 105 (1). 593–620.
43. Luis Navarro: *Le forme tipiche di associazioni dei fedeli*. *Ius Ecclesiae* 1999. 11 (3). 771–797.
44. Winfried Aymans – Klaus Mörsdorf: *Kanonisches Recht. Lehrbuch aufgrund des Codex Iuris Canonici*. Ferdinand Schönigh, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1997. 494.
45. Uo. 473.
46. Paolo Giuliani: *La distinzione fra associazioni pubbliche e associazioni private dei fedeli nel nuovo Codice di Diritto Canonico*. Pontificia Università Lateranense, Roma, 1986.; Winfried Schulz: *Le associazioni nel diritto canonico*. Il diritto ecclesiastico 1988. 99 (1). 349–378.; Piero Antonio Bonnet: *Privato e Pubblico nell'identità delle associazioni di fedeli disciplinate dal diritto ecclesiale*. In: Winfried Aymans – Karl-Theodor Geringer – Heribert Schmitz (Hrsg.): *Das konsoziative Element in der Kirche. Internationalen Kongresses für Kanonisches Recht*. EOS Verlag, St. Ottilien, 1989. 525–546.
47. https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/laity/documents/rc_pc_laity_doc_20051114_associazioni_it.html#COMUNIT%C3%80%20DI%20SANT%E2%80%99EGIDIO
48. Uo.
49. <https://www.santegidio.org/pageID/30056/langID/hu/B%C3%89KE.html>
50. Raymond L. Flynn: *Letter From the Vatican: Common Objectives for Peace*. *SAIS Review* (1989-2003) 1996. 16 (2).148.
51. Etienne De Jonghe: *Pax Christi International: The Role and Perspectives of an International Catholic Peace Movement*. *Cross Currents* 1983. 33 (3). 323–329.
52. James H. Provost: *The Realization of Ecclesiastical Purposes through and in Associations of Secular Law*. In: Winfried Aymans – Karl-Theodor Geringer – Heribert Schmitz (Hrsg.): i. m. 751-769. 764.
53. A. Gentili: *Santa Sede e ordini cavallereschi oggi*. *Rivista Nobiliare* 2018. 13 (2). 4–6.
54. Galindo Miguel Delgado: *Ordini equestri e diritto canonico: annotazioni per un inquadramento giuridico*. *Ius Ecclesiae* 2021. 33 (1). 307–332. 307.
55. Uo. 318.
56. C. D'Olivier Farran: *The Sovereign Order of Malta in International Law*. *The International and Comparative Law Quarterly* 1954. 3 (2). 217–234.
57. Brian C. Belanger: *Between the Cloister and the World: The Franciscan Third Order of Colonial Querétaro*. *The Americas* 1992. 49 (2). 157–177.